

Г. Калаји говори и пише српски, а разуме руски и многе друге словенске језике. Он је својим важним положајем и по материјалним средствима имао прилике, да изучи и употреби још непечатане листине из архиве Српског Ученог Друштва и многе приватне историјске изворе.

Ја сам за сада превео први део, или као што га г. писац у својој скромности назива уводом. Овај део, у коме г. Калаји разлаже сјајно доба српске државе, права је сјајна партија самога дела. У кратким и језгровитим оценама политике српске под Немањићима, а на име под Душаном огледа се пише свестрано познавање свију појединих страна нашега народног живота, и са државничким погледом изведена анализа државнога уређења и наше образованости у средњем веку. Важни утицај српске цркве, на прастарим правним обичајима основано правосудство, што се у Душановом закону огледа; војска, финансија, народна економија, баштинске свезе, одношаји друштвених редова, политичка моћ властеле и свештенства, све је то оцењено по резултатима најновијих критичких истраживања, и све је то изложено у органској целини.

Објективаост г. писца, као странца, заслужује потпуно признање. Његова симпатија огледа се у његовом делу, а нарочито при оцени културног значаја Душановог законика, и у овим топлим речима, којима је писац, у свом предговору српској публици, дао израза своме поштовању, а особито свом дивљењу ономе, што је српски народ с почетка овога века извршио, и чему он не налази равнога у историји света.

Та његова симпатија није га заслепила, те да не види слабости и погрешке наше. Г. Венијамин Калаји има за то врло оштро око и износи их на видело пером правога државника. Али исто тако бистри поглед овога државника с поштовањем признаје и уважава све оно, што је добро у нашем народном животу, и где што нађе, он то, као неки скупоецени бисер, ниже на златну жицу. И не само то. Господин Калаји, кад већ нађе и изнесе на видик наше мане, труди се, да их као по све природне објасни, да их у неку руку извини. Па кад се то не да цравдати, он се окреће свима другим сувременим народима, па им узвикује: ко је од вас без греха, нека се први каменом баци!

Дужност ми је сад да поменем оно, што сматрам за поглавиту ману овога иначе изврсног дела.

Пре свега имам да означим као очиту тежњу господина писца, што он, у овом свом делу, на сваком месту, где је говор о Босни, труди се да докаже, како је ова стајала под врховним господарством круне св. Стевана, и да никад није или бар за кратко време да је бивала у заједници са српском државом. Али и онда, кад, као добар мађарски патриота, заступа чисто интересе мађарске државе, да би из тога констатовао право и доследност политике тобожњег круга интереса (Interessen-Sphäre), и онда, велом, ма и нехотице, даје нам веома важну поуку, коју вреди запамтити. Говорећи о добу српске самосталности, сву несрећну поцепаност и неслогу српскога народа у Босни приписује тој околности, што, у том периоду бејаше тамо у Босни непрестано надмоћнији католицизам, а по том и утицај мађарски " Писац, на жалост, овде престаје бити објективан, он не кори ову нашу ману, већ има пред очима само интересе, који су из тих српских мана добро дошли мађарској држави. Али хвала му и на томе, што у исто време изриче писац жалосну истину, да су католицизам, а по њему и утицај мађарски, они зли чиниоци, који одрођавају, разједињавају најрођенију браћу, и од браће граде крвне непријатеље.